

Załącznik nr 13 do Zarządzenia
Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB
Nr 9/22 z dnia 21 stycznia 2022 r.

PROGRAM
OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH
OWIEC RASY WRZOSÓWKA

2022

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka

1. Słownik pojęć

- a. Program ochrony – Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka,
- b. Program hodowlany – Program hodowlany owiec rasy wrzosówka,
- c. Instytut – Instytut Zootechniki - Państwowy Instytut Badawczy, podmiot realizujący i koordynujący zadania w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, na mocy art. 34 ust. 3 ustawy o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich (Dz. U. z 2021, poz. 36)
- d. Związek – Polski Związek Owczarski/Regionalny Związek Hodowców Owiec i Kóz – podmiot prowadzący księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej owiec rasy wrzosówka
- e. Grupa Robocza – Grupa Robocza ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz powołana zarządzeniem Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB.

2. Historia

Owca rasy wrzosówka wywodzi się od północnych owiec krótkoogoniastych (*Ovis brachyura borealis*). Przed ponad pół wiekiem pogłowie obejmowało około ¼ populacji owiec północno-wschodnich kresów Polski. W okresie po II wojnie światowej wrzosówki były owcami dość popularnymi. Jeszcze w 1955 roku pogłowie ich stanowiło około 3% krajowej populacji owiec, czyli około 120 tysięcy sztuk. W następnych latach obserwowano raptowny spadek pogłowia tej rasy, spowodowany głównie zainteresowaniem producentów wełną białą. Spowodowało to wypieranie wrzosówek przez szlachetniejsze rasy owiec oraz jej krzyżowanie, głównie z trykami ras białych. Gdy wystąpiła bardzo wyraźnie możliwość wyginięcia tej rasy, Instytut Zootechniki w latach 1972–1973 dokonał zakupu w północno-wschodniej części Polski 130 sztuk maciorek i 10 tryków. Liczba ta została uzupełniona o 30 maciorek i 17 tryków wrzosówek z Zootechnicznego Zakładu Doświadczalnego Instytutu Zootechniki w Balicach koło Krakowa. Cały ten materiał (160 maciorek i 27 tryków) został zlokalizowany w Zootechnicznym Zakładzie Doświadczalnym Instytutu Zootechniki Czechnica koło Wrocławia. Realizowany w następnych latach program hodowli zachowawczej owiec tej rasy oraz dotacje dla utrzymujących ją hodowców wpłynęły na jej uratowanie i rozwój. Pod koniec lat 90. liczba maciorek wrzosówkowych wynosiła 2270 sztuk. Po roku 1991, w związku z upadkiem wielu gospodarstw państwowych, które zajmowały się hodowlą owiec tej rasy, nastąpił wyraźny spadek ich pogłowia - do liczby 1500 sztuk zlokalizowanych w 4 stadach.

Oprócz populacji hodowlanej, istnieje jeszcze w kraju około 600 sztuk owiec wrzosówek użytkowych (przeważnie bez pełnej dokumentacji pochodzenia), które ze względu na typową dla tej rasy asezonalność kryte są częściej niż jeden raz w roku trykami ras mięsnych (np. Berrichonne du Cher). Wykorzystując bardzo dobry potencjał rozrodczy tej rasy (asezonalność oraz wysoką plenność), uzyskuje się wyraźnie zwiększoną produkcję jagniąt rzeźnych, które w porównaniu z wyjściową rasą mateczną charakteryzują się zdecydowanie wyższym tempem wzrostu i lepszym umięśnieniem.

3. Uzasadnienie konieczności ochrony

Istnieje wyraźna konieczność ochrony tej ginącej populacji owiec, gdyż:

- a) jest to rodzima, najstarsza rasa owiec w Polsce, stanowiąca bardzo cenny element różnorodności genetycznej tego gatunku zwierząt gospodarskich;
- b) do niewątpliwych zalet tej rasy należy produkcja najlepszych jakościowo skór, których jedynym mankamentem jest tylko mała powierzchnia; są one jednak bardzo lekkie, cienkie i mocne, posiadając (w porównaniu z całą gamą skór krajowych i importowanych) najlepsze parametry fizyko–histologiczne;
- c) jest jedyną, typowo asezonalną rasą owiec, która przy skróconym okresie odchowu jagniąt przy matkach, może produkować dwa razy do roku jagnięta;
- d) w porównaniu z pozostałymi rasami charakteryzuje się stosunkowo wysoką plennością (175 – 185%);
- e) występując w regionie o najwyższym bezrobociu oraz znacznej ilości odłogowanej ziemi, wrzosówka może spełniać szereg bardzo ważnych funkcji, np. może być wykorzystywana do pielęgnacji krajobrazu, a także w gospodarstwach agroturystycznych;
- f) pomimo słabej użytkowości mięsnej jej tusze, ze względu na budowę oraz kolor i jakość tkanki mięśniowej (ciemny kolor mięsa z nieznaczną ilością tłuszczu), przypominają do złodzenia tusze małych koźląt sarnich (dziczyzna); dobrze przygotowane do konsumpcji mięso, spożywane zarówno na ciepło jak i na zimno, charakteryzuje się wyjątkową smakowitością.

Ochrona zasobów genetycznych zwierząt *in situ* polega na ochronie zagrożonych gatunków i ras zwierząt w ich naturalnych warunkach bytowania. Wiele ras owiec nierozzerwalnie złączona jest z obszarami ich powstawania i często wielowiekowej egzystencji. Dlatego też wraz z ochroną zwierząt należy zadbać o to, aby populacje chronione występowały na terenach swojego naturalnego występowania.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka realizowany jest od roku 2000.

4. Potwierdzenie statusu zagrożenia wyginięciem

a. Określenie wielkości populacji w Programie

Rok	Liczba stad	Liczba maciorek
2005	27	1833
2015	115	8467
2020	103	8324

b. Liczba samic wpisanych do ksiąg hodowlanych

Rok	Liczba stad	Liczba maciorek
2005	45	2424
2015	118	9261
2020	103	9584

Populacja wrzosówki w pierwszych latach XXI wieku szacowana była na ok. 2500 owiec matek. Obecnie programem ochrony zasobów genetycznych objętych jest 8324 maciorek (2020 r.).

W wyniku prowadzonych obserwacji i badań oraz przyjętych światowych rozwiązań, a także w oparciu o dane z realizacji programów ochrony zasobów genetycznych poszczególnych populacji w Instytucie opracowano model szacowania statusu zagrożenia ras rodzimych, dostosowany do warunków polskich.

Aktualny status zagrożenia dla rasy = 2,2 wraz z opisem metody szacowania tego statusu znajduje się na stronie internetowej Instytutu pod adresem: <http://www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/status-zagrozenia-ras>

Na podstawie liczby samic wpisanych do ksiąg oraz wartości wskaźnika statusu zagrożenia w rasie wrzosówka stwierdzono, że obecnie rasa ta wymaga dalszej ochrony.

5. Cel programu

Zasadniczym celem programu jest:

- a) zachowanie tej cennej rasy i powiększanie aktywnej populacji (obecnie programem objętych jest 8324 sztuk),
- b) utrzymanie istniejącej zmienności genetycznej,
- c) zachowanie typowej dla tej rasy asezonalności, zdrowotności oraz dużej odporności na trudne warunki środowiskowe;

d) dalsza stabilizacja charakterystycznych cech fenotypowych, takich jak: wyrównany typ umaszczenia (siwe i ciemnosiwie), szlachetny kształt rogów u tryków oraz typowy krótki i nie owelnięty ogon - między innymi poprzez preferowanie w wyborze do programu owiec, których przodkowie od 2 pokoleń należą do tej samej rasy,

e) prowadzenie selekcji w kierunku odtworzenia cechy wysokiej plenności (do wartości około 200% / wykot).

6. Wzorzec populacji

Cechy pogłowa:

a) wrażenie ogólne - owce tej rasy powinny charakteryzować się konstrukcją suchą, drobną figurą o harmonijnej budowie,

b) średnia plenność – przy jednokrotnym wykocie w roku powinna wynosić około 150% i więcej,

c) płodność - minimum 95%,

d) dojrzewanie płciowe – pożądane wczesne, w wieku 6-7 miesięcy.

Cechy osobnicze:

a) pokrój - głowa lekka, sucha, o prostym profilu, z niezbyt długimi, cienkimi uszami; u tryków szeroko rozstawione, ślimakowate rogi, maciorki w zasadzie bezrogie; szyja płaska, średnio długa; tułów krótki, średnio głęboki, o spadzistym zadzie; klatka piersiowa raczej dobrze rozwinięta, z wysuniętym ku przodowi mostkiem, dopuszczalne słabe związanie i przewężenie za łopatkami (tzw. gorset); kończyny średnio wysokie o cienkiej i suchej kości, dopuszczalne małe wady w postawie; umięśnienie dopuszczalne słabe; ogon krótki, sięgający maksymalnie do stawu skokowego, spłaszczony, pokryty sierścią (podobnie jak głowa i nogi);

b) umaszczenie - głowa czarna z dopuszczalnym białym zabarwieniem na kości czołowej w postaci gwiazdki, strzałki lub plam na części twarzowej, pożądaną cechą jest rozjaśnienie w okolicy warg, nozdrzy i oczu (podane cechy nie są wymagane u osobników siwo-płowych); kończyny czarne; okrywa wełnista: za podstawową uznaje się okrywę siwą i ciemnosiwą - u owiec o wysokiej plenności życiowej, dopuszczalne jest umaszczenie czarne, względnie jasnosiwie, pod warunkiem, że dają one potomstwo siwiejące; jagnięta rodzą się czarne, proces siwienia okrywy wełnistej rozpoczyna się zazwyczaj w wieku 2-3 miesięcy i trwa do 8-9 miesiąca życia; wyklucza się plamistość tułowia;

c) masa ciała - w różnych okresach powinna wynosić minimum (kg):

	Wiek					
	po urodz.	100 dni	6 mies.	12 mies.	18 mies.	pow. 18 mies.
tryczki	2,5	15	23	34	40	40
maciorki	2,5	13	20	27	30	32

Tryczki i maciorki z urodzeń wielorakich mogą do wieku 12 miesięcy uzyskiwać masę ciała niższą o 2 kg.

d) sortyment wełny - przy występującej u niewielkiej ilości owiec jednorodnej frakcji wełny jej grubość powinna wynosić średnio 31–32 μm (C), a przy wełnie dwufrakcyjnej: dla puchu 18–25 μm (AA – AB), dla włosów przewodnich 45–60 μm (E – EE);

e) charakter i wyrównanie wełny - mocna, pojedyncze kosmyki powinny być zwarte, o zakończeniu loczkowatym (spiralnym) do 1/3 głębokości kosmyka, jednak między sobą łatwo rozdzielające się; pożądane jest, by włosy puchowe były tej samej długości co okrywa zewnętrzna, a nie krótsze niż co najmniej $\frac{3}{4}$ długości włosów przewodnich, ich ilość musi być 3-4 razy większa niż włosów rdzeniowych i przejściowych; u maciorek na szyi, podgardlu i mostku, a u tryków dodatkowo na grzbiecie dopuszczalna jest czarna grzywa z włosów rdzeniowych;

f) tłuszczopót – może występować w niewielkiej ilości, pożądany o konsystencji oleistej, koloru białego lub kremowego;

g) wysadność wełny - przy 6-miesięcznym odroście powinna wynosić 8–12 cm dla frakcji przewodniej i 6–9 cm dla frakcji puchowej;

h) obrost wełną - na całym tułowiu, z bardzo wyraźnym „ucięciem” wysadności na linii bocznej tułowia, brzuch owęlniony; często spotyka się partie brzucha pokryte sierścią, co należy eliminować; głowa, kończyny i ogon nie owęlnione, pokryte sierścią;

i) wydajność strzyżna - ze względu na możliwość spilśniania się wełny oraz sezonowe linienie strzyżę przeprowadza się 2 razy w roku, co 6 miesięcy; łączna roczna wydajność wełny potnej u tryków – 3,0 kg, u maciorek – 2,0 kg.

Użytkowość - kożuchowa, skóry małe do średnich, lekkie, o dostatecznej gęstości okrywy oraz o wyrównanej na całej powierzchni grubości, bez zgrubień przykarkowych i przygrzbietowych. Skóry o najwyższych parametrach uzyskuje się od 7- miesięcznych tryczków ubijanych we wrześnie, przy odroście wełny minimum 5 cm.

7. Zakres i metody służące realizacji Programu ochrony

7.1 Metody hodowlane

Podstawowym celem Programu ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka jest utrzymanie zmienności genetycznej i stabilizacja cech fenotypowych oraz funkcjonalnych. Prace hodowlane w populacji zachowawczej są prowadzone w oparciu o ocenę eksterieru i wartości użytkowej.

7.1.1 Ocena wartości użytkowej

Ocena wartości użytkowej prowadzona będzie zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi ras i linii hodowlanych matecznych i będzie obejmowała następujące pomiary:

- masy ciała w wieku 2 dni,
- masy ciała w wieku 30 dni,
- masy ciała maciorek i tryczków przy licencji,
- ocenę użytkowości rozplodowej,
- ocenę użytkowości wełnistej w dniu licencji,
- ocenę w dniu licencji cech charakterystycznych dla rasy (struktura okrywy włosowej, obrost wełną, cechy fenotypowe).

Warunkiem oceny wartości użytkowej jest bezwzględne przestrzeganie obowiązku identyfikacji zwierząt.

7.1.2 Metody doboru zwierząt do kojarzeń i zasady ich prowadzenia

Głównym kryterium doboru par do kojarzeń jest potrzeba ograniczania inbredu. Generalnie, przed jego narastaniem zabezpieczamy się wykorzystując odpowiednio większą liczbę tryków, nie spokrewnionych ze sobą oraz - przyjmowany jako minimum w trakcie układania planu kojarzeń - odstęp dwóch wolnych pokoleń.

Kojarzenia prowadzone są systemem indywidualnym lub haremowo-grupowym.

Dokonując indywidualnego doboru par rodzicielskich w zasadzie należy zwracać uwagę na kojarzenie najlepszego tryka(ów) z możliwie najlepszymi matkami, traktowanymi jako potencjalne matki tryków. Generalną zasadą jest również to, aby trykom biorącym po raz pierwszy udział w stanówce przydzielać do krycia tylko owce-matki starsze, natomiast przystępujące po raz pierwszy do stanówki przystępki muszą być kryte wyłącznie przez tryki starsze. Obowiązkiem regionalnych związków jest prowadzenie racjonalnej gospodarki trykami celem zachowania jak najniższej wartości wskaźnika inbredu.

8. Zasady wyboru i kwalifikacji zwierząt do Programu ochrony

Typowanie owiec w kolejnych latach do udziału w Programie ochrony będzie dokonywane przez Związek.

Kwalifikacji owiec matek dokonuje Koordynator Programu ochrony z ramienia Instytutu zgodnie z obowiązującą Procedurą.

Programem ochrony będą mogły być objęte owce matki hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- są wpisane do księgi hodowlanej dla rasy,
- charakteryzują się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w Programie ochrony.

W momencie umożliwienia płatności do samców w nowym Planie Strategicznym na lata 2023-2027 Programem ochrony będą mogły być objęte również tryki hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- są wpisane do księgi hodowlanej dla rasy,
- charakteryzują się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w programie ochrony.

Maksymalna liczba macierek przypadająca na tryka powinna wynosić 30.

9. Zakres kriokonserwacji materiału biologicznego i sposób wykorzystania tego materiału

Zakres kriokonserwacji materiału biologicznego ustalony zostanie po uruchomieniu na terenie kraju stacji pobierania nasienia dla małych przeżuwaczy. Celowym jest tworzenie kolekcji zarodków oraz nasienia i ich przechowywanie w stanie głębokiego zamrożenia w ciekłym azocie w Krajowym Banku Materiałów Biologicznych (KBMB) w Balicach. Gromadzenie i wykorzystywanie materiału biologicznego odbywać się będzie pod nadzorem Grupy Roboczej ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz oraz zgodnie z Procedurami obowiązującymi w Instytucie w tym zakresie.

10. Zasady organizacji i realizacji Programu ochrony

a. Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka realizowany będzie przez:

- hodowcę – właściciela stada owiec,
- Polski Związek Owczarski oraz Regionalne Związki Hodowców Owiec i Kóz prowadzące księgę hodowlaną oraz ocenę wartości użytkowej owiec,

- Instytut Zootechniki - Państwowy Instytut Badawczy realizujący i koordynujący zadania z zakresu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Zasady współpracy pomiędzy Związkiem, a Instytutem określa zawarte Porozumienie. Uczestnictwo hodowcy w programie jest dobrowolne. Zasady przystąpienia do Programu i uczestnictwa w nim określa Procedura (<http://owce.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/dokumenty>).

b. W celu wspomagania realizacji Programu niezbędne jest podjęcie dodatkowych działań takich jak:

- propagowanie wiedzy nt. rasy na wystawach hodowlanych, w specjalistycznych, masowych środkach przekazu, podczas sympozjów, szkoleń i konferencji naukowych itp.,
- promowanie i marketing produktów o unikalnej jakości pochodzących od tej rasy, wytwarzanych w warunkach naturalnych,
- promowanie użytkowania wrzosówek sprzyjające rozwojowi agroturystyki, wpływając równocześnie, przy ograniczaniu powierzchni odłogowanej ziemi, na pielęgnację krajobrazu.
- zaleca się prowadzenie pomiarów zoometrycznych w jak największej grupie owiec w ustalonych odstępach czasu (np. co 10 lat); uzyskane wyniki będą służyć do dokładnego opisu pokroju i ewentualnych jego zmian w czasie.

Od 2021 roku Instytut wprowadził system certyfikacji gospodarstw „Rasa Rodzima”, który przyznawany jest, po spełnieniu określonych warunków, hodowcom, hodowco-przetwórcom oraz produktom pochodzącym od ras rodzimych (<http://ksb.izoo.krakow.pl>).

c. Program ochrony zasobów genetycznych wrzosówki powinien być realizowany na terenach jej naturalnego/historycznego występowania, w oparciu o tradycyjne systemy utrzymania, z wykorzystaniem trwałych użytków zielonych i przestrzeganiem norm dobrostanu.

11. Nadzór nad realizacją oraz ocena efektywności działania Programu ochrony

Nadzór merytoryczny nad realizacją Programu ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka sprawuje Instytut. Grupa Robocza, działająca przy Instytucie dokonuje oceny efektywności działania Programu poprzez analizę przebiegu realizacji jego celów. Analiza ta jest wykonywana na podstawie danych przekazanych przez Związek oraz Koordynatora

Programu ochrony. Grupa opiniuje również sprawy wątpliwe oraz może wnioskować o zmiany w programach ochrony.

Piśmiennictwo z uwzględnieniem poprzednich programów ochrony

Czaja M. (1937). Studia nad wrzosówką. Polskie Towarzystwo Zootechniczne, Warszawa.
IZ PIB. (2005). Program ochrony zasobów genetycznych owiec, s.92. Wyd. własne IZ PIB, Balice ISBN 83-60127-30-1.

Nawara W., Zalewska S. (1973). Badania nad użytkowością wrzosówek z uwzględnieniem perspektyw ich chowu. Przegląd Hodowlany, 2:19-21.

Radomska M.J. (1982). Zasady pracy hodowlanej nad owcą wrzosówką. Owca rasy wrzosówka, Wyd. wł. IZ-ZZD Czechnica, 37-40.

Niżnikowski R., Kieć W., Błachuta B., Rant W. (1997). Stan aktualny oraz wybrane zagadnienia dotyczące użytkowania wrzosówek utrzymywanych w ramach programu hodowli zachowawczej. Zeszyty Naukowe Zakładu Hodowli Owiec i Kóz. Fundacja „Rozwój SGGW”, 1, 48-61.

PZO. Program hodowlany owiec rasy wrzosówka.

Autorzy programu ochrony

dr hab. Aldona Kawęcka, prof. IZ, dr inż. Jacek Sikora

Program został opracowany we współpracy ze Związkiem.

Program został pozytywnie zaopiniowany przez Grupę Roboczą ds. ochrony zasobów genetycznych, uzyskał pozytywną opinię Przewodniczącej Zespołu Koordynacyjnego oraz został zaakceptowany przez Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB .

Wprowadzono Zarządzeniem

Dyrektora Instytutu Zootechniki

- Państwowego Instytutu Badawczego

Nr 9/22 z dnia 21 stycznia 2022 r.

DYREKTOR
Dr Krzysztof Duda